

Mubina Moker

REFLEKSIJA ATTAROVA GNOSTIČKOGA NAUKA U POEZIJI HASANA KAIMIJE

Sažetak

Drugu polovinu 17. stoljeća u kulturi Bosne i Hercegovine obilježila je pojava ličnosti osebujne duhovnosti. Riječ je o šejhu i pjesniku Hasanu Kaimiji, poznatom i kao Kaimi Baba. U ovom će se radu tretirati neke od temeljnih odrednica šejh Kaimijina gnostičkoga nauka koji nam je izložio u svojim stihovima, te ukazati na utjecaj koji je na oblikovanje njegove misli imala poezija znamenitog perzijskoga pjesnika i gnostika iz druge polovine 12. st. šejha Attara Nišaburija. Također će se razmotriti zajedničke značajke Kaimijina i Attarova duhovnoga putovanja sufijskom stazom (*sejrisuluk*).

Ključne riječi: *šejh Kaimija, šejh Attar, ljubav, 'ešq, ljubavna bol, sejrisuluk, uveysija*

Uvod

Šejh Hasan Kaimija, poznat kao Kaimi Baba, jedna je od ličnosti koje su obilježile drugu polovinu 17. st. u bosanskohercegovačkoj kulturnoj povijesti. O intelektualno-duhovnoj snazi njegove ličnosti i moralnim vrlinama koje su ga krasile svjedoče riječi iz pera Ekremov Munir Šahinovića:

“Krajem XVII vijeka (...) izdiže se jedna gigantska figura, pojava jednog iskrenog narodnog borca, tribuna, književnika i pjesnika, čovjeka kod kojeg je socijalni osjećaj razvijen bio do konačnih granica i kad nikakva žrtva, pa i sam život nije bila preskupa u borbi za socijalno dobro svoje sredine. To je bio skroman čovjek, koji nije niti u jednoj prilici zauzimao nikakav politički položaj u turskoj upravi, koji nije težio nikakvoj vojnoj ili političkoj slavi iako je po svojoj duhovnoj vrsnoći mogao postati prvi među prvima; i nadalje: (...) njegov dom je uvijek bio širom otvoren svakom putniku, bez razlike vjere i stališa. Mnogo je cijenio i oko sebe okupljao mudre i pobožne ljude, te pjesnike a u simahani održavao je često predavanja sa područja vjerskih i svjetovnih znanosti.”¹

1 Munir Šahinović, “Šejh Hasan Kaimija, narodni tribun iz Bosne i hrvatski pjesnik iz XVII st.,” u: *Narod*, I/1933, br. 30.

Predmet ovoga rada neće biti lingvistička analiza niti poetsko-estetsko vrednovanje šejh Kaimijine poezije, na šta je u svojim radovima akcenat stavila Jasna Šamić², nego će se akcentirati neke temeljne odrednice šejh Kaimijina gnostičkoga nauka na temelju kompariranja njegove poezije s poezijom znamenitog perzijskoga pjesnika i gnostika iz druge polovine 12. st. šejha Attara Nišaburija (*‘Attār Nīšābūrī*).

1. Opće odrednice šejh Kaimijine poezije

Šejh Hasan Kaimija spada u red bosanskih divanskih pjesnika. Poeziju je pisao na turskom i bosanskom jeziku. Kako ističe Fehim Nametak, Kaimijina poezija više pripada žanru tekijске poezije – *Teke šiiri*, negoli čisto divanskoj poeziji.³ Kao potvrda ovome stajalištu može poslužiti podatak da su njegove pjesme na turskom jeziku mnogo prepisivane u derviške bilježnice, prevedene i tumačene. Također se u travničkoj kafani u Donjoj čaršiji pokraj Sulejmanije džamije prije stotinjak godina recitirala i tumačila Kaimi Babina poezija. Kao tumači Kaimi Babine poezije spominju se Hadži Ibrahim-beg Hasanpašić, Taib efendija Tahirović i Muhamed Krpo. Isto su tako neki, kao Husejnaga Alihodžić iz Bile i Avdaga Alihodžić iz Travnika, recitirali napamet Kaimi Babine stihove na turskom jeziku.⁴ Sve ovo ukazuje na popularnost Kaimi Babinih pjesama među običnim pukom.

Sa sigurnošću znamo da je šejh Hasan Kaimija autor dviju zbirki pjesama na turskom jeziku: *Divan* i *Varidat (Nadahnuća)*⁵, kao i da je napisao dvije pjesme na bosanskom jeziku: *Kasida o štetnosti duhana* i *Pjesma o osvojenju Kandije*. *Divan* i *Varidat* razlikuju se po formi i sadržaju. *Divan*, u kojem je većina pjesama posvećena *Učitelju* Abdul Kadiru Gejlaniju, odsjaj je šejh Kaimijinih metafizičkih iskustava na stazi *sejrisuluka*, pretočenih u stihove; *Varidat* predstavlja spoj gnostičke poezije i predskazivanja budućih povijesnih događaja na temelju *džifra*.⁶ Šejh Kaimijina poezija bila je veoma

2 Vidjeti: Jasna Šamić, “Hasan Kaimi Baba: Život i djelo”, u: *Treći program Radio Sarajeva*, br. 47, str. 427–434; Jasna Šamić, “Kaimijina kasida na -ari iz njegovog djela Vāridāt”, u: *POF*, br. 35, Orijentalni institut, Sarajevo, 1986, str. 51–89; Jasna Šamić, “Kaimi, Bosanski pjesnik, mistik, iz 17. vijeka – Uvodna kasida Divana”, u: *Treći program Radio Sarajeva*, br. 24, str. 518–524.

3 Vidjeti: Fehim Nametak, *Pregled književnog stvaranja bosanskohercegovačkih muslimana na turskom jeziku*, El-Kalem, Sarajevo, 1989, str. 122.

4 Muhamed Hadžijahić, *Hasan Kaimija i njegovo turbe na Kuli u Zvorniku*, Zvornik, 1966.

5 Jasna Šamić *Varidat* je označila kao *Divan II*; vidjeti: Jasna Šamić, “Kaimijina kasida na -ari iz njegovog djela Vāridāt”, str. 51 i 52.

6 *Džifr* (علم جفر) je znanost u kojoj se na temelju slova arapskoga alfabeta mogu razumjeti budući događaji. Naziva se još znanost o slovima (علم حروف). Začetnik ove znanosti je hazreti Alija. Na temelju znanosti o slovima hazreti Alija je nagovijestio događaje koji

popularna sve do kraja 19. st. o čemu svjedoči više od stotinu rukopisa s njegovim pjesmama. Većina autora koji su pisali o šejhu Kaimiji saglasni su da je on u odnosu na savremenike slab pjesnik, te da mu pjesme nemaju značajnu poetsku vrijednost. Ali, ipak treba imati u vidu da je vladao pravilima orijentalne poetike koja je uzimana kao jedan od glavnih kriterija kod ocjenjivanja poetske vrijednosti.⁷ Također je bio izuzetan poznavalac Kur'ana, hadisa kao i sufijske literature, što je jasno zamjetljivo u njegovoj poeziji koja obiluje osebnom sufijskom simbolikom.

2. Zajedničke značajke duhovne staze

Prije nego što se upustim u kompariranje šejh Kaimijine i šejh Attarove poezije, čini mi se zanimljivim ukazati na neke zajedničke karakteristike koje su obilježile životnu i duhovnu stazu ovih sufijskih prvaka.

2.1. Prva karakteristika koju bih izdvojila kao zajedničku, kada je riječ o životu šejha Attara i šejha Kaimije, jeste nedostatak relevantnih povijesnih podataka koji bi nam mogli pružiti detaljnije informacije o njihovu porijeklu, periodu mladosti, obrazovanju, jednom riječju “intelektualnim miljeima” u kojima su se oblikovale njihove ličnosti prije stupanja na stazu *sejrisuluka*. Niti za jednoga od njih nije sa sigurnošću utvrđena tačna godina rođenja, a ni smrti i sve što iz raspoloživih izvora o njima znamo više je plod pretpostavki negoli stvarnih povijesnih činjenica.⁸

2.2. Druga zajednička karakteristika koja je upečatljivo odredila život i šejha Attara i šejha Kaimije jeste njegovanje veza s običnim pukom što je rezultiralo velikim i nepodijeljenim ugledom koji su uživali u ovom društvenom sloju. Šejh Attar, budući da je bio apotekar i imao trgovinu ljekovitoga bilja i miomirisa, po prirodi svoje profesije bio je upućen na čovjeka iz naroda dijeleći s njim njegove svakodnevne životne probleme. Kroz njegovu radnju svakodnevno je prolazilo oko petstotina osoba.⁹ Šejh Kaimija je snažno izraženi osjećaj za običnog čovjeka iskazao kada je u pobuni 1681. godine u Sarajevu stao na stranu seljaka i gradske sirotinje i zahtijevao da se

će se desiti do konačnoga nestanka svijeta. To je zabilježeno u knjigama: *Džifr i Znanost o društvu*. Imami kao hazreti Alijini potomci bili su upućeni u ovu znanost i svoje su buduće odluke uvijek donosili konsultirajući se sa spomenutim dvjema knjigama; vidjeti: *Logatnāme Dehxodā*, 5, pp. 7802.

7 Vidjeti: Jasna Šamić, *Hasan Kaimi Baba: Život i djelo*, str. 434.

8 Vidjeti: Mubina Moker, *Duhovne postaje poslanikā u svjetonazoru šejha Attāra*, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo, 2007, str. 12; Hamid Dizdar, “Pjesnik Hasan Kaimija, vođa pobunjenih seljaka i zanatlija u XVII vijeku”, u: *GVIS-a*, II/1951, br. 4–6, str. 140.

9 Vidjeti: Badī'oz-zamān Forūzānfār, *Šarh-e ahwālonaqdotahlil-e āsār-e šeyx 'Attār*, Tehrān: Entešārāt-e Anḡoman-e āsār-e farhangī, 1374 (1995), pp. 65.

žito s kojim su špekulirali sarajevski bogati slojevi oduzme od njih i podijeli sirotinji. Neki čak idu dotle da ga smatraju vođom pobune, mada ne postoje povijesni dokumenti koji bi potvrdili ovo stajalište, te da je to bilo razlogom njegova protjerivanja u Zvornik.¹⁰

2.3. Analiziramo li šejh Attarov i šejh Kaimijin *sejrisuluk* uočiti ćemo, također, neke zanimljive sličnosti. Ni za šejha Attara, a, kako sam ranije u ovome radu ukazala, ni za šejha Kaimiju ne možemo sa sigurnošću utvrditi duhovnu genealogiju.

Iako je nesporna šejh Attarova velika ljubav za tesavvuf i sufije, čiji se odsjaji blistavo zrcale u njegovu proznome djelu *Tezkira evlija* (*Tazkerat al-ouliya*), ipak se zasigurno ne zna da li je šejh uopće pripadao nekom sufij-skom redu s obzirom na to da u njegovim poetskim djelima nema eksplicit-nih naznaka o tome da je njegovao duhovnu vezu s nekim od šejhova svoga vremena i bio njegov murid. Neki hroničari Attara smatraju sljedbenikom Medžduddina Bagdadija (*Mağdoddīn Bağdādī*) ili Nedžmuddina Kubraa (*Nağmoddīn Kobra*). Međutim, prema mišljenju prof. Kadkanija, koji se smatra jednim od najboljih poznavalaca Attarova života i djela, ovakve tvrd-nje nastale su više iz želje da se šejh Attarova ličnost dovede u vezu s ovom dvojicom glasovitih šejhova koji su uživali velik ugled u sufijskim krugovima Attarova doba, nego što su počivale na povijesnim činjenicama i stvarnoj duhovnoj vezi šejha Attara s njima.¹¹

U Džamijevu djelu *Dahovi bliskosti* (*Nafahāt al-ons*) stoji podatak da je šejh Attar bio *uvejsija*.¹² Uvejsije, koji se tako nazivaju po Uvejsu Kara-niju porijeklom iz Jemena za kojega je hazreti Poslanik kazao da je najbolji sljedbenik (*taba'e*), putnici su sufijske staze koji, izvanjski motreno, nemaju živoga vodiča šejha. Duhovno se, pak, vezuju za nekoga od šejhova, tako da se proces njihova odgajanja i sazrijevanja u *sejrisuluku* odvija pod djelova-njem duhovne snage (*himmata*) toga šejha. Nakon što su proputovali svim *mekamima* na stazi *sejrisuluka*, formalno se mogu vezati za nekoga od šejho-va svoga doba kako bi bili zadovoljeni uvjeti neophodni za duhovni odgoj i upućivanje (*iršād*) drugih. O uvejsijama je veoma lijepo objašnjenje dao i šejh Attar, te smatram korisnim prenijeti i njegove riječi: "Znaj da postoji skupina koju nazivaju uvejsijama. Oni Uvejsa drže za svog prvaka. Nastoje u sebi izgraditi poslaničku čud bez posrednika, baš kao što je to učinio Uvejs Karani iako nikad nije vidio Poslanika, sallallahu alejhi ve sellem. Odgojio je sebe poslanički i disao s Istinom. A veličanstven je to i uzvišen stupanj. Ko takvo

10 Munir Šahinović, *Šejh Hasan Kaimija*, str. 144–146.

11 Vidjeti: Mohammad Rezā Šafī' Kadkanī, *Zabūr-e pārsī* ("Nasabnāme-ye ma'nawi-ye 'Attār"), Tehrān: Enteshārāt-e Āgāh, 1380 (2001), pp. 70–83.

12 Vidjeti: Ġāmī, *Nafahāt al-ons*, moqaddame, tashīh wa ta'līqāt Mahmūd 'Ābedī, Tehrān: Mo'assese-ye Ettelā'āt 1370 (1991), pp. 597.

što uspijeva i tako visoko seže?! Allahov je to dar, koji On daje kome hoće!”¹³ Prof. Kadkanī navodi duhovni niz (*silsilu*) kojom se šejh Attar duhovno vezuje za Ebu Seida Ebul-Hajra (*Abū Sa‘īd Abol-Xeyr*)¹⁴, što ide u prilog rečenoj tvrdnji.¹⁵ Izuzmemo li *Tezkiru evlija* u kojoj je donesen njegov životopis, ime Ebu Seida Ebul-Hajra je uz ime Bajezida Bistamija (*Bāyazīd Bestāmī*) među najčešće spominjanim imenima šejhova Attarovih poetskih djela.¹⁶ O velikom duhovnom utjecaju koji je na ličnost šejha Attara imao Ebu Seid Ebul-Hajr svjedoče i ovi stihovi:

*Od Ebu Seidova daha dolazi
sreća koju trena ovog ćutim.
Od snage duha njegova
udisajem svakim sreću nenadanu ćutim.
Svoje srce nurom njegova bića
blagom zemljane posude ove ćutim.
Kad’ himmetom njegovim sebe ostavih
sebe gospodarem srca svoga ćutim.*¹⁷

Pretpostavka da je šejh Attar bio *uvejsija* privukla je moju pažnju stoga što pjesnik Mula Muhtari u odi pohvalnici koju je izrekao šejhu Kaimiji njegovo ime donosi uz ime Uvejsa Karanija.

*Šah derviša pokrajine Jemena
Zaljubljenik poslanika Muhammeda
Bješe Uvejs al-Karani
Za života, ogrtač mu sličio ćefinu*

13 ‘Attār, *Spomenica Dobrih* (“Spomen na Uvejsa Karnija, Allah mu se smilovao”), preveo s perzijskoga: Muamer Kodrić, Sarajevo: Kulturni centar Ambasade IR Iran u BiH, 2004, str. 48.

14 Ebu Seid Ebul-Hajr (357–440. h. g.), znameniti šejh iz Mejhene, gradića u iranskoj pokrajini Horasan, čuven po svojim vazovima i kerametima. Njegov životni moto mogao bi se sažeti u ovoj izrečenoj misli: “Ne budi pisac hikaja, budi takav da o tebi pišu hikaje.” I doista iza sebe nije ostavio niti jedno pisano djelo u prozi ili stihovima, iako je volio poeziju i sam govorio stihove. Ovu šejhovu misao u djelo je pretočio njegov unuk Muhammed ibn Munevver, koji je šejhov tesavufski nauk vjerodostojno i nadasve nadahnuto i iskreno prenio u djelu: *Tajne Tevhida u postupcima šejha Ebu Seida*. Knjiga je napisana u 7/13. st. i predstavlja nezaobilazan izvor za bliže upoznavanje s tesavvufom. Ovo djelo, zahvaljujući prijevodu na bosanski jezik Munira Drkića u izdanju Kulturnog centra Ambasade IR Iran u Bosni i Hercegovini, dostupno je i bosanskim čitaocima; vidjeti: Monawwar, *Tajne Tevhida u postupcima šejha Ebu Seida*, preveo s perzijskoga Munir Drkić, Kulturni centar Ambasade IR Iran u BiH, Sarajevo, 2006.

15 Vidjeti: Mohammad Rezā Šafī‘ Kadkanī, *Zabūr-e pārsī*, str. 76–77.

16 Vidjeti: Taqī Pūrnamdāriyān, *Dīdār bā Sīmorg* (“Abū Sa‘īd Abū al-Xeyr az negāh-e ‘Attār”) Tehrān: Entešārāt-e pažuhešgāh-e ‘olūm-e ensānī wa motāle‘āt-e farhangī, 1382/2003, pp. 234.

17 ‘Attār, *Ġazaliyyāt-e ‘Attār*, Tehrān: Ketābforūši-ye Faxr-e Rāzī, 1363 (1984), pp. 271.

Poslije, grob mu bješe nalik tuge domu.

Ima li u Bosni njemu ravan?

Jedini mu sličan, to je derviš Hasan

Sam proniknu mnoge istine tajne

*Uz to još prepun ljubavi bajne...*¹⁸

Svakako da nije riječ o slučajnosti i Mula Muhtari je zasigurno imao znakovitoga razloga za ovako lijepo poređenje. Ovim stihovima je, možda, nenametljivo želio staviti do znanja da je i šejh Kaimija bio *uvejsija*, što ne treba a priori odbaciti s obzirom na mnoge nepoznanice koje skrivaju šejhovu duhovnu genealogiju.

3. Hod stazom ljubavi

Već pri prvom čitanju šejh Kaimijinih stihova zamjetljiv je utjecaj koji je na oblikovanje njegova svjetonazora imala poezija perzijskih sufijskih pjesnika općenito. Daljnjom pažljivijom analizom uočava se snažna duhovno-misaona refleksija jednoga od njih – šejha Attara, kojeg Kaimija i spominje u ovome stihu:

Ko sebe u Bogu prolaznim spozna, On je tvorac svega, saznaće

*koliko Mansura s riječima Ja sam **Istina**¹⁹, koliko Attara, sve nisko i prolazno napustiše.*²⁰

U nastavku rada će se, uvidom u poeziju šejha Attara i šejha Kaimije, ukazati na najbitnije zajedničke značajke njihova gnostičkoga nauka.

Jedna od najbitnijih značajki šejh Attarove poezije jeste preferiranje tesavvufa ljubavi (*ešq*) nad tesavvufom asketizma (*zohd*). Ljubav je, smatra Attar, žestoka emocionalna snaga, uzdarje Božansko, obilata začudnim unutarnjim stanjima (*ahwāl*) i tajnama (*asrār*) što jezikom neizrecive su, koja je jedina moćna da duhovnog putnika (*sālek*) povede stazom sjedinjenja s neprolaznim, vječnoživim Voljenim (*Ma'šūq*). Po mišljenju Attara, suhoparni asketizam lišen uzavrelih ljubavnih emocija pokazuje do koje mjere pobožnjak-asketa (*zāhed*) poklanja pažnju stvorenjima i vlastitom spokoju i ugodnosti.

Ašk dar od Boga je, drugo nije

gospodstvom il' siromaštvom ne mjeri se

18 Prijevod stihova prof. Saliha Trake i prof. Lamije Hadžiosmanović cit. prema: Fehim Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1997, str. 52–53.

19 Poznatu izreku Mensura Halladža "Ene-l Haqq" Jasna Šamić prevela je: "Ja sam Bog." Smatrala sam da je prijevod neadekvatan, te sam izraz Haqq prevela u njegovu doslovnome značenju.

20 Cit. prema: Jasna Šamić, *Kaimijina kasida na -ari*, stih 17, str. 64.

*Ko jastva ne odrekne se
ašk šta je spoznat' neće [...]
Sve što Attar zbori o tajni aška
znaj sigurno da uzdarje Boga je
'Attare, tajnu aška kako u riječi pretočiti?
Jer riječima tajna aška ne može se obujmiti
Dana onog kada ime aška ponio sam;
okove imena i ugleda strgao sam [...]
Zuhda i dobrog glasa sramim se
ja, onaj Attar, vinopija žestoki sam²¹
Ašk za Tobom utkan u dušu mi je
Šta je pakao il' raj tamo gdje ašk je²²*

Središnje mjesto i u šejh Kaimijinom poimanju života i svijeta zauzima gnostička ljubav ('ešq). Ljubav je životvorna snaga, sveprisutna a nevidljiva, na čijem strujanju opstoji kosmos i čovjek kao njegovo središte. Hod stazom ljubavi prirodna je čovjekova potreba, prirođena njegovu biću, stoga što je u *ezelu* (prapočetku) u njegovu dušu utisnut pečat Božanske ljubavi. Duša koja je ispila ponuđeni *ezelski* gutljaj život na ovome svijetu proživjet će u nastojanju da iznova oživi eho zavjetnih riječi s početka stvaranja:

*Pomoću Njegove ljubavi sve ovo živi,
nešto vidljivo, a drugo skriveno.
Da ne dođe ljubav Gospodara,
cijeli ovaj kosmos ne bi ni postojao.²³
Tako je rečeno: kome je gutljaj ponuđen,
još više je dobio, jer Njega je stalno prizivao.²⁴*

Za šejha Kaimiju ljubav je, dakle, inicirajući poticaj za stupanje na stazu *sejrisuluka*. Ozbiljenje ove ljubavi vodi stazom predanoga robovanja. Ali, da bi čovjek prosegnuo u istinsko značenje robovanja, koje se u sufijskoj literaturi smatra najuzvišenijom duhovnom postajom i konačnicom duhovnog putovanja jer se kroz robovanje ozbiljuje suština stvaranja, kako je naznačeno u kur'anском ajetu: "*A Ja sam stvorio i džine i ljude samo da Meni robuju i da se samo Meni klanjaju*"²⁵, on neprekidno treba ulagati napor da cijelim svojim bićem i životom, iz trena u tren, posvjedočuje da je sluga Božiji.

21 'Attār, *Ġazaliyyāt-e 'Attār*, pp. 298, 322. i 486.

22 'Attār, *Manteqot-teyr*, moqaddame, tashīh wa ta'līqāt M. R. Šafī'ī Kadkanī, Tehrān: Entešārāt-e Soxan, 1383 (2005), pp. 208: 3082.

23 Kaimi, *Divan*, str. 12b–13a; cit. prema: Džemal Čehajić, *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1986, str. 144.

24 Cit. prema: Jasna Šamić, *Kaimijina kasida na -ari*, stih 38, str. 66.

25 Kur'an, *Ad-Dāriyāt*: 56.

Tako, stalno se prisjećajući i zazivajući Boga, živjet će u svjesnosti o tome da je svaki atom njegova bića prožet Božanskom ljubavlju, spoznavajući da je njegova ljubav odsjaj kosmičke ljubavi u čijem ritmu i po čijim zakonitostima kruži sve stvoreno, te će se tajnom (*serr*) svoga srca kao mikrokosmičkim središtem prepustiti ovome duhovnom zikru u slavu Stvoritelja, postajući tako i sam karikom kosmičkog kružnog toka.

*I duh i tijelo padoše u ljubav (zanos),
okreću se, On, uzvikujući.
Kad se zbriše Ti i ja,
okreću se, On, uzvikujući.
I džini i ljudi i svi anđeli,
okreću se, On, uzvikujući.
I derviši u zanosu,
okreću se, On, uzvikujući.
Duše se pojaviše u jednom, kao monada,
dok ne stignu Bogu, okreću se, On, uzvikujući.
Moja dušo, sine, dođi ovamo,
da se okrećemo, On, uzvikujući.
Dođi ovamo, dođi, Kaimija,
da se okrećemo, On, uzvikujući.
Robovi ljubavi svi su ljudi i anđeli,
vječno se okreću i ove sfere i nebo.
Vode godinama protječu tragom ove ljubavi,
Mjesec i Sunce u zanosu kreću se svojom putanjom.
Čisti, zaljubljeni i bogobojazni s užitkom,
sjedinjuju se, On, uzvikujući.²⁶*

4. Ljubavna bol

Kazala sam da je ljubav ('*ešq*) temeljna i sveprožimajuća odrednica i šejh Attarova i šejh Kaimijina gnostičkoga svjetonazora. Možda bi bilo prikladnije ovu ljubav nazvati ljubavnom boli, jer je bol njezina određujuća značajka. Stoga su za šejha Kaimiju ljubav i bol istoznačne riječi; bol je naličje ili drugo lice ljubavi. Bol ne dolazi izvana, ulaganjem duhovnih pregnuća. Sjedinjena je s ljubavlju i utisnuta u čovjekovo biće, baš kao i ljubav. Stoga je bol, ili bolje reći ljubavna bol, iznutarnja alhemija koja svojom žestinom novaka na sufijskoj stazi inicira da se otisne u duhovnu potragu, a iniciranoga duhovno-ga putnika preobražava u *istinskoga junaka*.

*U kog je ova ljubav ušla, gospodine, u njem se i nemir svio,
od tog sukoba lud je postao, na stranca i prijatelja zaboravio.*

26 Kaimi, *Divan*, str. 22a; cit. prema: Džemal Čehajić, *Derviški redovi...*, str. 145.

*Među mnoga prijestolja i krune ova ljubav je razdor unijela,
sve uzde iz ruku istr gla, imetke ništavnim učinila.*

*Oduvijek ova ljubav u sebi bol nosi, i ti ćeš u nju pasti,
kad istinski junak postaneš, prolazne misli ćeš odbaciti.*

On ne traži ni pobožnost ni odricanje, ni znanje ni umijeće na ovome svijetu,

tek bol i uzdah i vatru nek osjeti onaj što se s Njim spojio, do Njega dospio.²⁷

I u šejh Attarovu svjetonazoru ljubav i bol se uzajamno prožimaju. Štaviše, ljubavna bol je osobenost po kojoj se Attar izdvaja nad svim ostalim perzijskim gnostičkim pjesnicima. Priroda ove ljubavne boli snažno se reflektirala u Šejhovim riječima iz uvida *Tezkire evlija* koju bismo mogli nazvati *Hronikom* ljudi bola: "Ovo je predaja o stanjima i izrekama ljudi bola, onih koji duhovne slabiće čine odvažnim istinskim ljudima, istinske ljude čine duhovnim lavovima, duhovne lavove čine jedinstvenim odabranicima, a odabranike očitovanjima bola."²⁸ Uzajamnoprožimajući odnos ljubavi i boli tako se jasno reflektira i u njegovoj poeziji da bismo je s pravom mogli nazvati poezijom ljubavne boli. Ljubavna bol svoju zbiljsku uprisutnjenost pronalazi u čovjekovu biću. I sve dok čovjek u srcu ne oćuti žestinu ljubavne boli, on neće postići duhovno proćišćenje. Pošto čovjeka vodi ka vlastitome samoozbiljenju, ljubavna bol i nije bol i gorćina, već lijek i slatkoća.

Dok čovjek boli ti ne postaneš

u safu istinskih ljudi biti nećeš.

Ko god u ljubavnoj boli i vatri izgara

ni noću, nit' danju nema mu smiraja.

Bol traži jer bol tvoj derman je

na oba svijeta lijek za dušu bol ti je.²⁹

Onaj ko od boli susteže se

u srcu mu mladica aška niknut' neće.

Ako si čovjek ljubavi i putnik staze ti

u boli sagori, u boli sagori, u boli sagori.³⁰

Šejh Kaimijin *sejrisuluk*, sudeći prema njegovim stihovima, mogao bi se, uvjetno rećeno, promatrati kroz četiri razine:

a) poništenje lažnog prizemnog ega;

b) spoznaja istinskoga jastva;

27 Cit. prema: Jasna Šamić, *Kaimijina kasida na -ari*, stihovi 31–33, str. 65; stih 37, str. 66.

28 'Attār, *Tazkerat al-ouliyā*, be tashīh wa tahšīye R. Nicholson, Tehrān: Entešārāt-e Asātīr, 2000/1379, pp. 71.

29 'Attār, *Manteqot-teyr*, pp. 214: 3210–11; pp. 267: 4494.

30 'Attār, *Mosibatnāme*, be ehtemām wa tashīh N. Wesāl, Tehrān: Entešārāt-e Zawwār, 1380 (2001), pp. 259.

c) samoponištenje (*fanā*) u odnosu na Boga;

d) vječno opstojanje (*baqā*) u Bogu.

Hasan Kaimija govori o dvije vrste jastva: o prizemnome ego (*naḥs-e ammāre*), koji je naše prividno, lažno jastvo, i o nebeskome Jastvu, onom Božanskome dahu što ga Bog udahnu Ademu, alejhisselam, u činu stvaranja, koje jeste naša ljudska zbilja. Stupanje na tarikatsku stazu započinje ulaganjem duhovnih napora u poništenje lažnoga ega uronjenog u materijalni svijet. Postupnim uklanjanjem materijalnih velova salik će spoznati da njegov ego predstavlja najgušći i neprozirni zastor koji mu zaklanja njegovo nebesko Jastvo čija je bit duhovna, ezoterijska, istovremeno poimajući da je svjetlosna supstanca za kojom traga sa svojim beskonačno očitujućim spektrima neodvojiva od njega samoga.

Odreci se sebe, svoga ja, dostigni Istinu

i znaj da je to reći za Istinu "Jedan".³¹

I srce ima sedam zavjesa, srce onoga ko voli,

istinska sreća je u tebi samom, u sebi te tajne nađi!

Oduvijek ti postojiš i sâm sebi si veo,

jer ova duša, strast i tijelo ti si; i Njega nemoj zaboraviti.³²

Ovi šejh Kaimijini stihovi po svome sadržaju veoma nalikuju ovome Attarovu stihu:

Ono što izgubio si, ako izgubio si

to u tebi je, ti sam zastor si.³³

Šejh Attar u zasebnom poetskome djelu *Govor ptica* (*Manteqot-tayr*) dao je zadivljujući prikaz, neponovljiv u perzijskoj književnosti, duhovnoga iskustva susreta prizemnoga jastva (*ega*) sa svjetlosnim Jastvom (*alter egom*). Susret dvaju jastava simbolički je predstavljen kroz susret cara svih ptica Simurga (*Sīmorǧ*) s trideset iznemoglih ptica – si murg (*sī morǧ*) koje, svaka ponaosob, simboliziraju različita stanja u koja zapada putnik duhovne staze. Ova dva imena, *Simurg* i *si murg*, zapravo, označavaju dva aspekta: nebeski i zemaljski jednog te istog jastva.³⁴

Spoznaja istinskog nadosjetilnog Jastva dolazi iznutra, tj. ostvaruje se snagom duhovnih potencijala vlastitoga bića koji posredstvom uprisutnjenog Božanskog znanja potiru prividni materijalni ego kako bi *salik* u ogledalu vlastitoga srca kontemplirao svoje nebesko ezoterijsko Jastvo.

31 Kaimi, *Divan*, str. 22a; cit. prema: Džemal Čehajić, *Derviški redovi...*, str. 143.

32 Cit. prema: Jasna Šamić, *Kaimijina kasida na -ari*, stih 14, str. 64; stih 19, str. 65.

33 'Attār, *Mosibatnāme*, pp. 355.

34 Spoznaja ezoterijskog, odnosno nebeskog jastva predstavlja središte Sohrawardijeve teozofske epistemologije. Naznake ovoga nauka nalazimo i kod Nadžmoddina Kubrāa, Ejnol-Qozāt Hamadānija, Rūzbehān Baqlī Širāzija i drugih.

*Srce je ogledalo Istine, zašto se u Nju ne zaljubiti?
Božanskom žudnjom će čistu prašinu postojanja odagnati.
Srce je čudesna riznica, u njeg je Istina mnoga saznanja stavila,
Svakog časa Ona ih iznosi svijetu, da bi razna djela rasvijetlila.³⁵
Ti si Tajna "Bio sam Riznica", da li si pojmio sebe?
Otvori Knjigu bića i u njoj čitaj lekciju o svome Gospodaru.
Tri slova i tri tačke jeste znanje cijelog svijeta.
Uđi u svoje srce i pročitaj tačku njegovu. Kakva istina!
Ljudsko srce je trezor Istine.*

Dostiže njegovu Tajnu onaj koji sjedini njegovu esenciju, bit.³⁶

Dakle, uvjet sjedinjenja sa svjetlosnom supstancom u svojoj nutrini, tj. raskrivanje vječnog nadosjetilnog jastva u vlastitu biću, jeste iščezavanje njegova prizemnog osjetilnog aspekta. Kada se to dogodi, putnik duhovne staze spoznaje da ono traženo nije ništa izvan, niti odvojeno od njega samog. U ovome je značenje temeljnog sufijskog postulata: *Ko spozna sebe, spoznao je svoga Gospodara Boga.*

O duhovnome iskustvu *samospozna*je vlastitoga bića šejh Kaimija u stihovima veli:

*Da li si pojmio zašto te Istina dovela na svijet?
Vrati se sebi, spoznaj sebe, i gledaj pravo na sebe iz sebe (samog).³⁷
Uđi unutra, otvori oko, iz privida Njemu pobjegni
tanahni most pređi i Lice Beskonačnog ćeš vidjeti.
Istina što ti se kroz tebe samog javi u svemu je sadržana,
u svem postojanju nema Joj ravna, sjemena su cvjetove dala.
Istina što nam se kroz nas same ukazala,
od svake sumnje je očišćena; za drugo u srcu mjesta nema.
Oni što prašinu svog "ja" očiste, svoju suštinu će putem sebe ugledati,
Njeno lice će im se bez vela ukazati, licem u lice će pred Nju stati.³⁸
Onome koji spozna sebe, svoje Ja, kažu mudrac.
Svjestan je u spoznaji Allaha onaj koji srče spiritualno znanje.³⁹*

Potvrda istoznačnoga duhovnog iskustva jeste i stihovana priča o duhovnome uzdignuću sufijskoga prvaka Bājazīda Bistāmīja⁴⁰ koju nalazimo u djelu *Asrār-nāme* (*Knjiga tajni*). Bājazīd tokom svoga duhovnog putovanja

35 Cit. prema: Jasna Šamić, *Kaimijina kasida na -ari*, stih 55, str. 67, stih 174, str. 74.

36 Kaimi, *Divan*, str. 9b; cit. prema: Džemal Čehajić, *Derviški redovi...*, str. 142.

37 Ibid, str. 141.

38 Cit. prema: Jasna Šamić, *Kaimijina kasida na -ari*, stihovi 20, 23, 27. i 28, str. 65.

39 Kaimi, *Divan*, str. 9b; cit. prema: Džemal Čehajić, *Derviški redovi...*, str. 142.

40 Detalje Bājazīdova duhovnoga uzdignuća Attār donosi u *Tezkiri evliyā*; vidjeti: 'Attār, *Tazkerat al-ouliyā* ("Me'rāğ-e šeyx Bāyazīd, qoddes-ellāhu rūhahu al-'azīz"), pp. 251–255.

prevaljuje put dug devedeset hiljada godina, nakon čega dobija dozvolu da pristupi Božanskome prijestolju – *Aršu*. Ali, kamo god bi Bājazīd pogledao, vidio bi samo Bājazīda, odnosno vlastitu svjetlosnu supstancu koja je dolazila od njega. A kada zaziva Stvoritelja da potrga veo Tajne, iza vela se pojavljuje niko drugi do Bājazīd:

*Ovako reče ono Sunce islama
što zablista iz grumena zemlje Bistama.
Ja prevalih s ovu i s onu stranu vremena
tri puta trideset hiljada godina putâ.
Kad pristup do Arša dadoše mi
opet tamo dođe Bajezid mi.
Zavapih: Bože, veo nek' digne se
iza vela Bajezid pojavi se.*⁴¹

Bājazīd, dakle, u ogledalu vlastitoga srca kontemplira svoje zbiljsko jastvo čija je bit identična Božanskoj, dosežući postaju samoponištenja (*fanâ*). “Reče (Bājazīd): Išao sam od Boga ka Bogu dok me nije pozvao iz mene samoga (moje nutrine): ‘O ti, koji si Ja!’; tj. stigao sam do postaje samoponištenja u odnosu na Boga.”⁴²

*Dok god jastvo tu je, širk javlja se,
kad dvojnost pojavi se, jednoća gubi se.
Ti u Njemu kad gubiš se, to jednoća je,
a kad sasvim utoneš, jedinstvo potpuna je.*⁴³

Potrebno je naglasiti da je metafizičko iskušavanje samoponištenja inicirano Božanskim poticajem u kojem čovjekova volja nema nikakva udjela, što potvrđuju ove riječi Sultana Veleda: “Ako kažu: ‘Ti vidiš Allaha ili Ga ne vidiš’, moj odgovor je, ‘Sam od sebe (vlastitom voljom) ne vidim Ga’, jer (On je kazao) ‘Nećeš me moći vidjeti’.”⁴⁴ Ali kada On sebe pokaže, kako da Ga ne vidim.”⁴⁵

Ako ovu Sultan Veledovu misao pretočimo u stihove šejha Kaimije, ona bi glasila: *Istina se spoznaje pomoću Istine.*

*Ko god stvarno gleda Istinu okom Istine, jedino je on može spoznati.
Spoznaj Istinu pomoću Istine, jer jedino Istina zna svoje vlastito biće.
Videći svoj vlastiti lik, pazi da ne izađeš na krivi put.*⁴⁶

41 ‘Attār, *Asrār-nāme*, bā tashīh S. Gouharīn, Tehrān: Enteshārāt-e Zawwār, 1361/1982, pp. 92.

42 ‘Attār, *Tazkerat al-ouliyā*, pp. 237.

43 ‘Attār, *Manteqot-teyr*, pp. 239: 3786–87.

44 Kur’an, *Al-A’rāf*, 143.

45 Bahā’o Walad, *Ma’āref*, be kūšeš-e Badī’oz-zamān Forūzānfar, 1, pp. 1.

46 Cit. prema: Džemal Čehajić, *Derviški redovi...*, str. 141.

*U svom srcu nađi predah ugodan, ti koji si viđen u Njemu kroz Njega,
ni naprijed, ni nazad, ni desno ni lijevo, ni gore ni dolje, nema Njega.
Oni što na svijet jedinstveni dođoše, Istina s Istinom postaše,
gore visoko se digoše i mošus tatarski udisaše.*

*U mističku šetnju je krenuo zahvaljujuć' blagosti Skrivenog,
čovječe, ne smatraj ove riječi uludim, i prijekora dostojnim!⁴⁷*

Ovi šejh Kaimijini stihovi predstavljaju refleksiju potpuno istoznačnoga Attarova stajališta sadržanog u riječima da duhovna staza vodi *od Boga ka Bogu*.

Ebu Ali Tusi pitao je Mir Kariza da li je duhovno putovanje kretanje *od Boga ka robu* ili obratno, *od roba ka Bogu*? A ovaj odgovara da je to putovanje *od Boga ka Bogu* jer osim Njega ne postoji ništa drugo:

*Reče: put od Boga robu nit' obratan je
taj put, znaj sigurno, od Boga Bogu je.
Samo "Dost"⁴⁸ postoji, zar osim Njega išta je
pa kad "Dost" hakikat je, put od Njega Njemu je.
Samo On postoji, drugi kad bi i bio
putnik taj opet od Njega Njemu bi hrlio.⁴⁹*

Kada putnik duhovne staze prođe samospoznajni put od potiranja prizemnoga jastva i povratka ezoterijskome Jastvu do samoponištenja u odnosu na Boga, kroz iščeznuće vlastitoga bića dosegnut će postaju vječnosti i u činu mističnoga sjedinjenja spoznati suštinu čistoga robovanja dosežući razinu *ma'šūqa*.

*Od roba svog samo siromaštvo⁵⁰ traži, sva vasiona od Njega je,
onaj što je nestajanje postigao, bogatstvo vječnosti je stekao.
Osvoji zemlju svog tijela, iziđi iz sebe samog i ponovo sebi dođi,
sav nestani i opet se pojavi, izrasti; na glavu ahmediju stavi!⁵¹
Kad stekneš ugled, cijeli svijet će tvoj rob postati,
kad pocijepaš veo (s lica), ko te čuje pred tobom će ničice pasti.⁵²*

Na postaji vječnosti u mikrokosmičkim svjetovima čovjekova zbiljskoga bića očituje se samo jedna Istina. Duhovne plodove proživljenoga metafizičkog iskustva potpunog uranjanja u kontempliranje Božije zbilje šejh Kaimija

47 Cit. prema: Jasna Šamić, *Kaimijina kasida na -ari*, stih 5, str. 64; stih 25, str. 65; stih 165, str. 73.

48 Bog, Apsolutna Istina Koja je jedina dostojna istinske ljubavi (‘ešq).

49 ‘Attār, *Mosibatnāme*, pp. 360.

50 U prijevodu Jasne Šamić umjesto “siromaštvo” stoji “bijeda”. Ovdje je riječ o postaji *duhovnog siromaštva – faqr*.

51 Cit. prema: Jasna Šamić, *Kaimijina kasida na -ari*, stih 36, str. 66; stih 17, str. 64; stih 155, str. 73.

52 Ibid, stih 46, str. 66.

je opisao u sljedećim stihovima kojima je zaokružio vlastitu silazno-uzlaznu stazu mistične ljubavi u kojoj ašk, āšiq i Ma'šūq postaju jedno.

*Jer drugog osim Njega nema, ovaj glas postoji sa svim što postoji,
tijelo je samo omotač, On unutra, pogledaj te pijace!*

*On je Istina, On je Prvi i Posljednji, u prividnim stvarima On se pojav-
ljuje,*

viđeni je u svim stvarima i niko osim Njega nije.

Njegova je pojavnost veo, On je more i zemlja,

*u svijetu žive slušanja i viđenja, Njegova je iluminacija u svim stvarima
ovoga svijeta.*

*Riječi su Njegove, i srce je Njegovo, On je postojanje ovog tijela i duše,
u svakom pogledu, sud je Sultanov, jer sve što postoji, Njegovo je.*

On je Prvi i Posljednji, On je Nevidljiv i Vidljiv,

Zikr i Zakir u svemu što postoji On je, i drugog osim Njega nije.

Uzvrati mu zahvalnošću, Kaimi, sada, jer vidio si onog što govori,

padni ničice pred Njim sada, i znaj, sve što postoji od Njega dolazi!⁵³

Summary

Reflections of Attar's gnostic teachings in the poetry of Hasan Kaimi

In Bosnian culture, the second half of the 17th century is marked by the appearance of Hasan Kaimi or Kaimija, also known as Kaimi-baba, a Sufi shaikh, a poet and a personality of distinct spirituality. The article addresses some key points of reference in Kaimi's gnostic teachings, which he presented in verse, and identifies the influence of Fariduddin Attar on the formation of his thought. The article also considers common features in both Kaimi and Attar's notions of *seyr-i suluk*.

53 Ibid, stih 124, str. 70; stihovi 124, 136. i 137, str. 71; stihovi 172. i 173, str. 74; stih 166, str. 73.